

İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolünün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920)

BEŞİR MUSTAFAYEV

Doç.Dr. | Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Özet: Günümüzde ekonominin esasını enerji, enerjinin de esasını petrol oluşturmaktadır. Petrol insan hayatının ve devletlerarasında her zaman tartışılmaz bir şekilde etkisini gösteren hem askeri hem de politik olarak paraya ve güce çevrilebilen en uygun bir madde haline gelmiştir. Petrol için verilen mücadeleler bu savı açıkça ortaya koymaktadır. İşte Ruslar tarafından planlı olarak uygulanan Ermenilerin iskân politikası da 1918'den itibaren dış güçlerin de desteği ile işgal edilen Azerbaycan toprakları, daha çok petrol eksenli politik ve iktisadi hesapların neticesinde meydana gelmiştir. Bu makalede, Şark'ta ilk kurulan Müslüman Azerbaycan Türk Cumhuriyeti döneminde başta Rusya olmak üzere diğer emperyalist odakların petrol için verdikleri mücadelede Ermenilere destek çıkararak Azerbaycan topraklarının bölünmesi ve akabinde işgali ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, cumhuriyet, Ermeni, Karabağ, petrol.

The Role of Azerbaijan Oil in Armenian Activities in the First Republic Era (1918-1920)

BEŞİR MUSTAFAYEV

Assoc. Prof. | İğdır University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

Abstract: Today, energy constitutes the backbone of economy, and as for oil, it constitutes the backbone of the energy as well. Oil, which shows its effect all the time for human life and for international affairs in an unquestionable way, has become the most suitable substance that can be turned into power and money in terms of political and military aims. The struggle for oil, clearly reveals the truth of this assertion. So, the Armenian settlement policy, carried out deliberately by the Russians with the support of foreign powers from the very outset of 1918, has resulted in the occupation of Azerbaijan territory which occurred rather as a consequence of oil-centered political and economic accounts. In this article, it is discussed the division of Azerbaijan territory and its subsequent occupation on account of struggle for oil primarily by Russia and other imperialist quarters and their support to Armenians for this cause in the era of first established Muslim-Turkish Azerbaijan Republic.

Key words: Azerbaijan, republic, Armenian, Karabakh, oil.

Giriş: Kafkasların Konumu ve Azerbaycan'ın Önemi

Kuzey Azerbaycan, 1905 yılında Rusya ve İran arasında bölünmüş bir toprak parçasını ifade eden coğrafi bir terimdir. Bu tarihten 1920'de Sovyetlerin işgaline kadar geçen 15 yıllık dönem, Kuzey Azerbaycan Devletinin oluşumu anlamına gelen bağımsız Cumhuriyetin doğuşuna tanıklık etti. Bu sancılı doğuş sırasında Azerbaycan Türkleri yalnızca Ruslara karşı bir mücadele vermekle kalmamış, aynı zamanda Ermenilerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde de Azerbaycan'ı uğraştıran en büyük sorunlardan birisi olan Ermeni terörünün esas başlangıcı bu döneme rastlamaktadır.

İki toplum arasında dinî ve milli konular başta olmak üzere pek çok alandaki farklılıklar, Rusların Kafkasları işgali sonrası çatışmalara sebep oldu. Müslüman-Ermeni çatışması 1905'de Bakü'de bir Müslüman'ın Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle başladı. Bu çatışmada önce Müslümanlardan yana tavır alan Çarlık yönetimi daha sonra tutumunu değiştirdi. Böylece Ermeniler bölgedeki nüfuslarının artmasını sağlayacak tek güç olarak gördükleri Rusya'ya bağlılık gösterdi. Tarihen Kafkasya'da bir siyasi otoritenin ötekiyle, bir dinin ve mezhebin diğeriyle, bir etnik grubun karşıtıyla çatıştığı görülmüştür. Bu da bölgenin siyasi, kültürel, sosyal, etnik ve dini bakımdan eskilerin değimiyle çetrefilli oluşundan ileri gelmektedir. Buna rağmen bölgede var olan farklı kimlikler, bu coğrafyada Rus-Ermeni faktörünün ortaya çıkışına kadar bir arada yaşamayı sürdürme bilmişlerdir.

Kafkaslar ve Azerbaycan, tarih boyunca bölge ve dünya için önemli geçiş yollarından biri olmuştur. Tarihi İpek Yolu'nun bir bölümü Azerbaycan'dan geçerek, Batılı ülkelere ulaşırdı. XIX. yüzyıldan itibaren Akdeniz, Karadeniz ve Azak Denizi'nden geçen nakliye gemileri, Volga üzerinden Hazar'a oradan da Türkistan'a aynı yoldan Avrupa ve Baltık Denizi'ne giden başta petrol olmak üzere diğer malların daha kolay ve ucuz taşınmasını sağlıyordu. Bu elverişli ortam en çok Rusya'nın iştahını kabartmaktaydı. Bu durumda gücü elinde devam ettirmek isteyen Çar Rusya'sı, bölgede

nüfuz dengeleriyle sürekli ilgilenmekteydi. Ermenilerin iskân politikası bunun için kullanılmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı başladığı dönemlerde Türk halkları ve kurdukları devletlerin birçoğu buldukları coğrafyada, Rus Çarlığı hâkimiyeti altında varlıklarını korumaya ve devam ettirmeye çalışıyorlardı. Deli Petro'dan itibaren sıcak denizlere açılma amacıyla hareket eden Çarlar, Kafkasya üzerinden bu amaca ulaşmak için harekete geçtiklerinde, Kafkasya'daki Müslüman toplulukları karşılarında buldular. Çar Rusya'sı, Kafkaslarda yaşayan halkları milli ve manevi hürriyetlerden mahrum bıraktı. Bölgede yaşayan milletler yaklaşık bir asır boyunca büyük asimilasyon ve Ruslaştırma politikası ile karşı karşıya kaldılar.

Sömürgeci emellerle hareket eden Batılı devletler ve Rusya, başta Osmanlı ve Azerbaycan olmak üzere, bütün Müslüman ülkeler aleyhindeki her hareketi desteklemiştir. Bu emperyalist devletlerin içerisinde iki tanesi ön plana çıkar ki, bunlar Rusya ve İngiltere'dir. Menfaatleri çatışmakla birlikte bu iki devleti ortak hareket ettiren faktörlerin başında "Ermeni" unsuru gelmektedir. İngilizler, özellikle Osmanlı'ya, Ruslar ise hem Osmanlı hem de Kafkas Müslümanlarına karşı daima Ermenileri kışkırtmış ve silahlandırmıştır.

Osmanlı-Rus (1877-1878) savaşı neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması¹ ile Ermeni meselesi, Anadolu ve Azerbaycan'da çıkarları olan Rusya ve Batılı devletlerin Türklere karşı araç olarak kullandıkları bir sorun haline gelmiştir². Olayların ortaya çıkışında

¹13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşmasınının 61. Maddesinde Ermeniler ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "Osmanlı Hükümeti Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları islahat ve düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı (Ermenilerin) emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder." (Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, İstanbul. 2006, s. 278; *Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri, Belgeler*, T. C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara. 1970, s. 4-5).

² Günümüzde Ermeniler başta Rusya olmak üzere bölgeden çıkar uman devletler ile işbirliği içine girmişlerdir. Tüm bunlar karşısında Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ve dünyaya 3 maddelik şu tezini duyurmaktadır: 1) Türkiye ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanınmalı, 2) Azerbaycan'ın % 20'ni işgal ettiği topraklardan çekilmeli, 3) Sözde Ermeni soykırımı

Ermeni örgütleri görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Taşnaksütyun örgütünün ortaya çıkışına kadar Maveray-yı Kafkas'ta barış ve emniyet hâkim durumda idi³. Bu coğrafyada Azeriler ve Ermeniler arasında vuku bulan kanlı mezalimlerin gölgesini bile hatırlayan yoktu. Ermeniler, Azeriler ve Gürcüler yüzyıllar boyu bir arada yaşadılar. Oysa Taşnaklar geldiler, din ve ırkçılık tohumlarını saçarak, sırf Ermenistan için Ermenilerden meskûn bir toprak parçası oluşturmak istediler.

1. Azerbaycan Sanayisinin Gelişimi ve Artan Planlı Ermeni Göçü

XIX. yüzyılın sonlarında Bakü'de petrolün bulunması bu bölgede yeni bir ekonomik potansiyel meydana getirdi. Bu durum Bakü'nün uluslararası alanda önemini artırdı. Azeriler, Ruslar ve Ermeniler bölgede üç büyük gurubu teşkil etmekteydiler. Azerbaycan Türklerini oranları % 40-% 50 arasında değişen diğer Müslüman guruplar takip ediyordu. Bunlar İran ve Dağıstan'dan göç eden kişiler olup, yarı işçi, yarı köylü en az şehirleşmiş gruptu⁴. Petrol endüstrisinde çalışanları daha çok vasıfsız ve düşük ücretle çalışan Azeri Türkleri idi. Daha yüksek ücretli işler ise Ermeniler ve Ruslar tarafından yapılmaktaydı. 1918 başlarında Azerbaycan'da hadiseler oldukça karmaşık bir hal almıştı. Bir taraftan Rusya'nın ülkede-

mesesi ile Ermeni diasporasının dünyayı bu konuda haksız yere meşgul etmekten vazgeçmesi.

³ Beşir Mustafayev, *Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir. 2009, s. 16.

⁴ Azerbaycan'daki dönemin nüfus oranlarına bakıldığında, Ermenilerin dışındaki diğer milletler Türkler etnik olarak değil, dini özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bu nedenle Azerilerin sayısı Sünni ve Şii olarak iki grupta verilmiştir. Bakü başta olmak üzere bölgenin Müslüman nüfuzu 636 bin 900 (% 81.13), buna karşılık Hıristiyanların toplam nüfuzu ise 130 bin 49 (%15,5) olup, bu nüfuzun 66 bin 542'si Gregoryen Ermeniler (%8.48), 41 bin 672'si ise Ortodoks Ruslar (%5.31) oluşturmaktaydı. Musevilerin sayısı ve oranı ise 9 bin 492 (%1.21), 1.805 (%0.22) Katolik yaşadığı bilinmekte idi. (Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı-1905-1920*, İstanbul. 1988, s. 40; Seyit Sertçelik, *Rus Arşiv Belgeleri Işığında Ermeni Soykırımını İddialarına Dair*, Ankara. Trsz, s. 20, 21; Mahmud İsmayılov, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı. 1993, s. 206, 207).

ki işgal harekâtı, diğer taraftan devrimci Rusların yardımı ile Ermeni kilise görevlileri, komite ve Taşnak teröristlerinin faaliyetleri.

K. Kinyas, Ermeniler ve Ruslar ile ilgili yaşadığı olaylardan yola çıkarak hatıralarında şu ifadelere yer vermektedir: “Ruslar ve Ermenilerin Türk toprakları üzerinde her zaman gözü olmuştur. Nitekim her ikisi de bizim düşmanımızdır. Bu durum karşısında onların bize karşı duyduğu kin ve mezalimlerini görmekteyiz. Kuşkusuz Ermeniler faaliyetlerinde daha çok din ve kiliseyi kullanmışlardır. Rusya’da, Ermeniler ile birlikte yaşadığım yıllarda şahit olduğum olaylar bunlara birer örnek teşkil etmektedir”⁵.

Ermeni Kilisesi, Ermeni milli ruhunun oluşmasında, faaliyetlerinin yaygınlaşmasında, son basamak olarak toprak ve yurt edinmelerinde öncü olmuştur. Ermeniler okullarda çocuklara ve gençlere karşı kin ve nefret duygularını aşlamaktaydılar. Ermenilerin Azerbaycan ve Kafkaslara yerleştirilme planı, kilise-komite-destekçiler üçgeninde gerçekleşmiştir. Nitekim dönemim Kaspi Gazetesi⁶. Bu yolda Ermeni silahlı güçlerinin “gazi ve özgürlükçü” olarak adlandırdıkları Andranikleri destekleyen kilise ve yandaşlarını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir⁷.

Taşnak güçleri Rusya’da Ruslar ile birlikte Türkleri kırmak için plan hazırlamış ve bu planı kısa sürede uygulamıştır. Ermeni ‘Troşak Gazetesi’ şöyle yazıyordu: “Böyle bir esnada topyekûn katliam için küçük bir bahane gerekiyordu. İşte bu fırsat Nahçıvan ve İrevan’da doğdu. Daha sonra olaylar Gence, Şuşa, Tiflis, Bakü, Borçalı, Kuba, Ahalkelek ve Ahıska vilayetlerine de sirayet etti.” Onların planı Kafkasya’da Türkleri, Tiflis, Borçalı ve Ahalkelek’te Gürcüleri katlederek, Ermenileri hâkim kılmaktı. Öte yandan tarihi istatistikler, o devirde buradaki ahali 5,4 milyon Azerbaycan Türkü, 400 bin Ermeni olduğunu bildirmektedir. Yine o dönemde dünyada 3 milyon Ermeni yaşamaktaydı. Bunların 1 milyon 100 bini

⁵ Kartal Kinyas, *Erivan’dan Van’a Hatıralarım*, Ankara. 1987, s. 17.

⁶ *Kaspi Qazeti*, Bakı. 5 Noyabr 1914.

⁷ Musa Kasımov, *Birinci Dünya Mubarebesi İllerinde Böyük Dövletlerin Azerbaycan Siyaseti (1914-1918)*, c. 1, Bakı. 2000, s. 208, 212.

Kafkasya'da, 100 bin İran'da, 400 bin Osmanlı'da mevcut idi⁸.

Türk nüfusa uygulanan baskı ve göç politikası, Rus Çarlık idaresinin Azerbaycan'ı ilk ele geçirdiği zamandan itibaren başlamıştır. Azerbaycan potansiyel bir hammadde kaynağı ve Rusya'nın diğer yerlerdeki halkları iskân ettirebileceği müsait, stratejik öneme sahip bir ülke olarak görülmüştür. Rus taraftarı halklar (*Ermeni ve Yezidi Kürtler*) buraya göç ettirilerek Azerbaycan ile Türkiye arasında bir tampon bölge oluşturmak istenmiştir. Bu yüzden 1827'den 1990 yılına kadar aşama-aşama göç olayları gerçekleşmiş, bölgedeki demografik yapı sürekli değişmiştir⁹.

Rusya'ya göç eden 4.031 Ermeni gönüllünün, Rusya tarafından Kafkasya'ya göçü Kalas Şehbenderi tarafından bildirilmiştir. Bu konuyla ilgili Osmanlı arşiv belgelerinde şu bilgilere yer verilmiştir: "Tebaa-i Osmaniye'den olup Kanun-ı Evvel-i Efrenci'nin yedisine kadar Rusya'nın Reni Kasabasında ictima eden ve adetleri 4. 031'e balığ olan Ermeni gönüllülerinin Kafkasya'ya sevk olundukları Kalas Şehbenderi Haydar Bey tarafından 1914 tarihli telgrafnamede bildirilmiştir"¹⁰. Ermenilerin iskân politikası çerçevesinde Rusya,

⁸ 1918'de Kuzey Amerika Cemahir Müttehidesi Senatosuna Senatör Ledge'nin takdim ettiği projede bağımsız "Büyük Ermenistan" içerisinde şu araziler dâhil idi. 1) Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi, 2) Kafkasya Ermenistan'ı, 3) İran Azerbaycan'ı. Ermeniler ABD'de Ermeni Milli İttifakının (The Armenian National Union of America), 1919'da Ermeniler hakkında (The Case of Armenia) ünvanı ile neşrettiği bir eserde yukarıdaki projenin kararı mevcut olduğu gibi "Büyük Ermenistan" haritası da tasdik edilmişti. Böylece Ermeniler, Trabzon, Samsun, Erzurum, Kars, Iğdır, Van, Ağrı, Ardahan, Kayseri, Sivas, Hazar Denizi, Gence, Kür, Aras Nehri, Karabağ, Zengezur, Nahçıvan, İran Azerbaycan'ı, Astara, Erdebil, Tebriz, Urmiya, Hoy ve Selmas Vilayetlerini içermekteydi (Mirza Bala Memmedzade, *Ermeniler ve İran*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı. 1993, s. 28, 29; İlyas Kamalov, "Ermeni Olayları Hakkında Rus Yarbay Lyahov'un Raporu", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, c. 1, Ankara. 2007, s. 421, 424).

⁹ Beşir Mustafayev, "Anton Salamanov'un Özel Arşivine Göre Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'da Yaptıkları Katliamlar (1918-1919)", *S. Ü., Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sayı. 30, Güz dönemi, Konya. 2011, s. 335-354; İsmet Bozdağ, *Tarihin Vicdanını Sızlatan Soykırım Efsanesi (Çankaya Özel Arşiv Belgelerinde Atatürk Soykırım İddialarını Reddediyor)*, İstanbul. 2006, s. 12-16.

¹⁰ 10 Aralık 1914, Babı Ali Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdüriyet

onların Azerbaycan'a göç etmelerini sağlamak için Erivan ve Nahçıvan'da tehcir komiteleri oluşturmuş ve göç edenlere özel imtiyazlar vermiştir. Nakledilen Ermeniler özellikle Nahçıvan, İrevan ve Karabağ'da iskân edilmişler. Böylece Azerbaycan topraklarının demografik yapısı Ermeniler lehine değişmeye başlamıştır¹¹.

2. Emperyalist Güçlerin Petrol Eksenli Ermeni Siyaseti

Doğu Anadolu ve Kafkaslarda büyük bir Ermeni Vilayetinin kurulması için teşebbüse geçen "Büyük Devletler", burasını beş yıl süreyle Hıristiyan bir valinin yönetmesini kabul etmişlerdir. Ayrıca Hıristiyan ve Müslümanların eşit olarak temsil edileceği bir meclis kurulacaktı. Böylece nüfusun % 85'ni oluşturan Müslümanlar yabancı devletlerin güdümünde % 15 azınlığın insafına terk edilecekti. Kaldı ki bu vilayet, bugünkü 28 ili kapsıyordu. Bu da Anadolu coğrafyasının üçte birine denk geliyordu.

Boğazları işgal komisyonunun işe başladığı 8 Şubat 1913'de yapılan Osmanlı-Rus antlaşmasıyla, bölgeye iki Batılı Genel Vali atanmıştı. Üstelik ayda 400 altın tutarındaki maaşları da Osmanlı tarafından ödenecekti. Bunlardan Norveçli Binbaşı Hoff Van-Bitlis-Diyarbakır bölgesine, Hollandalı Westenek ise Trabzon-Erzurum ve Sivas'a müfettiş olmuşlardı. Ne var ki, bu antlaşmalarla Rusya'nın Doğu Anadolu'daki menfaatleri bir anlamda Büyük Devletler tarafından kabul ediliyordu ki, Rusya'nın Dışişleri Bakanı Sazanov 26 Mayıs 1914'te; "Aksi halde Ermenileri isyana sürükleyerek doğrudan müdahale edeceklerini" bildirmiştir. Bu açıklama işgal komisyonunun çalışmalarını tamamlamasıyla endişeleri artırmıştı¹². Kanaatimize göre, 1918-1920'de ortaya çıkacak durum

Umumiyesi. Mühimme Kaleminde gösterilmiştir. Bu telgraf Hariciye Namına Umar-i Siyasi Müdür-i Umumisi Ahmet Reşit Bey tarafından 1333 (1914) senesinde gönderilmiştir. (*Adet: 58464/1839, No: 91, 2007: 94*).

¹¹ Beşir Mustafayev, "Ermenilerin İran ve Kafkasya Coğrafyasında Dış Güçlerle İlişkileri (1915-1920)", *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2011-Ocak 2012, yıl 13, sayı 51, İstanbul, 2011, s. 78-82.

¹² Musa Kasımov, *Birinci Dünya Muharebesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti*, c. 2, Bakı, 2000, s. 75; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK yayınları, Ankara, 2001, s. 46.

aslında 1913-1914 yılında planlı bir şekilde hazırlanmıştı.

Sorunun dış etkenlerden kaynaklandığını Rus araştırmacıların tespitlerinde de görmekteyiz. Nitekim Gurko Kravjin'e göre: "dış açıdan bakıldığında büyük devletlerin merkezkaç kuvvetleri destekleyerek Türklerin zayıflaması ve kolay sömürgeleştirilmesi görülür. Bu sorunun iç doğası ise, Ermeni ulusunun kendi kaderini Ermeni burjuvasının önderliğinde ve buna bağlı olarak Ermeni burjuvazisinin gelişmesi yönünde tayin etmesidir. Diğer açıdan bakıldığında ise Müslümanların, Ermeni kent burjuvazisini vahşi kapitalizmin temsilcisi olarak görmeleri idi. Ekonomik nedenlerle kesineleşen Ermeni sorunu Rusya ve İngiltere gibi büyük ülkelerin müdahalesiyle iyice büyüdü. Zira Ermeni Devletinin yaratılmasında sadece Rusya değil, diğer ülkeler de yardımcı olacaktı. Nitekim bu ülkeler petrol hesapları yaparken, Ermeniler 1918-1920'de Bakü, Karabağ ve Nahçıvan'da terör hareketlerine başladılar. Rus ve İngilizlerden aldıkları silahlarla Müslümanları katlettiler"¹³.

İngiltere, Osmanlı Devletinin yıkılması ve Doğu halklarının esir edilmesi için Ortadoğu'da harekete geçti. Rusya ile birlikte Balkanlardaki Slavları destekledi. Sırp, Rum, Bulgar, Roman, Ermeniler ve Gürcülerin bağımsızlık hareketlerini olumlu karşıladılar. Millî devlet kurma isteklerine arka çıktılar. Ermenilerine karşı Azerbaycan bölgesinde yalnız bırakıldı¹⁴.

Azerbaycan'daki gelişmeleri dikkatle takip eden İngiltere, Bakü petrolünün Bolşevik Ruslar, Taşnak Ermeniler, Almanlar ve Osmanlı arasında çıkar çatışmasına sahne olduğunu ve bunlardan birinin eline geçmesi halinde, bu durumun kendileri aleyhine sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. İngiltere Başkumandanlığı bu gelişmeler üzerine Irak'taki kuvvetlerinin bir bölümünü, Basra Körfezi üzerinden Güney Azerbaycan'a gönderme kararı aldı.

¹³ Gurko, Kravjin, "Büyük Sovyet Ansiklopedisinde Ermeni Sorunu", *Tarıhtan Güncelliğe Ermeni Sorunu, Tabliller-Belgeler-Kararlar*, İstanbul. 2007, s. 141.

¹⁴ Granville Edgar, *Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları (Ermeni Meselesine Işık Tutan Bir İnceleme*, Ankara. 1967, s. 15, 79.

Çünkü petrolün yukarıda sözü geçen tarafların eline geçmesi halinde, borularla Batum Limanına ulaştırılması mümkün olacaktı. Bundan Almanya büyük kazanç elde edecekti. Öte yandan Osmanlıların, Pan-Türkist istekleri için önemli bir mevki elde ederek Bakü'den İran ve Türkistan'a ve oradan da Afganistan'a geçmesi halinde, Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetiminin büyük bir baskı altına gireceğini hesapladı. Bundan dolayı Bakü'nün Osmanlı Türklerinin eline geçmemesi gerekiyordu¹⁵. İngiliz-Ermeni ilişkilerinin temelinde yatan esas üç faktör dikkatimizi çekmektedir: (1) İngiltere'nin iktisadiyatı ve sömürgeleriyle bağlantılı menfaatlerini korumak. (2) Osmanlı topraklarının paylaşımını hızlandırmak. İmparatorluğu bölmek ve bu yolda pay elde etmek. (3) Tüm petrol rezervlerine ulaşan yolların kontrolünü elinde bulundurmak.

İngiltere gerek islahat konusunu gündeme getiren Rosbery Kabinesi, gerekse de ondan sonra gelen Salisbury Kabinesi Ermenileri koruma hususunda son derecede istekli idiler. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya ise bu konuda etkin bir politika izlemeseler de, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın politikalarına karşı çıkacak hiçbir şey yapmamışlardır¹⁶. İngiltere askeri istihbaratı, Dışişleri Bakanlığını bilgilendirerek, 'Ermeniler tarafından Müslümanların katledildiğini mutlak surette inkâr etmenin kabul edilebilirliği konusunda şüphelerini bildirdi. 9 Temmuz 1918'de Dışişleri Bakanlığı görevlisi M. Lindley bölgedeki İngiliz görevli Leslie Urquhart'dan naklen şu bilgileri aktarır: "Ermeniler Bolşevikler ile birleştiler. Türkler ile savaşa devam yerine, aralarındaki kan davasını yeniden başlattılar. Bakü'de 8 binden fazla Müslüman öldürüldü ve Gence Bölgesinde 18 bin silahsız Türk, Ermeniler ve Bolşevikler tarafından katledildi"¹⁷. Olaylar gittikçe yurt geneline yayıldı. Aze-

¹⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, Ankara. 1970, s. 525; Mustafa Görürüylmaz, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler 1918*, Bilge Oğuz yayınları, İstanbul. 2007, s. 83.

¹⁶ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, No: 53, Ankara. 2001, s. 5, 40, 123.

¹⁷ Salahi Sonyel, *Türk-Ermeni Çıkmazı*, Kıbrıs Türk Cemiyeti yayınları, No: 10, Londra. 2007, s. 123, 124.

ri-Ermen çatışmasının büyümesi üzerine İngiliz Duntserville ve ona bağlı güçler kaçtı.

Bölgedeki Ermenilerin terör faaliyetlerini İngiliz arşivlerinde ve dönemin İngiliz yetkililerinin raporlarında da görmek mümkün. Müslümanlara yapılan işkence hareketlerini gören İngiliz Temsilci Rawlinson, 15. Kolordu Harbiye Nezaretine 26 Temmuz 1919'da gönderdiği 176 numaralı raporda şöyle demektedir: “İngilizlerin Kafkasya’daki askerlerinin çekilmesi üzerine burayı tekrar askeri denetim altında bulundurmak için Kafkasya’da asayişin bozulmuş olduğunu gösterecek şekilde Ermenilerin her türlü yola başvurmadan geri durmadıklarını görmekteyiz. Ayrıca Müslüman ahaliye karşı mezalimi ileriye götürecek bazı noktalarda keşif kollarıyla sınırımıza tecavüz ettiklerini bizi de bunların aleyhine hareket etmeye teşvik etmiş olduklarını daha evvel arz etmiştim”. Buna karşın bizim her ne şekilde olursa olsun sükûnetimizi devam ettirdiğimizi ve hareketlerini sadece protesto ile yetindiğimizi görünce bizi kışkırtmak suretiyle amaçlarına ulaşamayacaklarını anlayan Rawlinson, gerçeği ortaya çıkarmakta ve bu şekilde Kafkasya’ya kuvvet getirilmesini temine çalışmaktadır¹⁸. Azerbaycan’daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Thomson duyurusunda (1919) şunları ifade etmiştir: “İngiliz kuvvetleri Kafkaslarda huzuru sağlamak için gelmiştir. Bu yönde bizlere yardımcı olmak umuduyla Kars Milli şurası kurulmuştu. Ancak Şura kuruluş amacını gerçekleştirmedi. Halkın huzurunu ve düzenini sağlamak yerine, isyana sebep oldu. Adı geçen şura İngiliz Komutanlığına devredildi¹⁹. Bundan sonra iktidar İngilizlerin elinde olacaktı ve Kafkaslarda yeni bir yönetim kurulacaktı. Halk, İngiliz Komutanlığının bütün emirlerini uygulayacaktı. Komutanlık, halkı eski yerlerine yerleştirmeye, huzuru ve asayişi oluşturmaya gayret edecekti. İngiliz makamlarının izni olmadan silah taşımak yasaklanmıştı. Halk ya kendi evinlerine ya da İngilizlerin gösterdikleri yerlerde yerleşebileceklerdi. Bu kurallar geçiciydi. Her türlü sorun barış konferansı ile çözülebilir. Halk

¹⁸ BOA, HR, SYS, 2877/56.

¹⁹ ARDA, F. 894, SİY. 10, İŞ. 69; BOA, HR, SYS, 2874/3.

yerlerine dönünce yeniden işleriyle uğraşaabileceklerdi. Bu konuda herkesten gereken hassasiyeti göstermesi istenmiştir. Buna karşılık İngilizler de bütün halklara eşit davranacaktı. Bölge, General Devi'ye devredilecek ve emirler itirazsız uygulanacaktı. Talimatları yerine getirmeyenler cezalandırılacaktı. Barış Konferansı, her halkın geleceğini belirleme konusunda, o halkın tavrını esas alacaktı²⁰. Kafkasya'da görev yapan dış yetkililerin raporlarına yansıyan Ermeni faaliyetlerine rağmen, buradaki petrolden daha fazla yararlanmak isteyen İngilizler, Ermenilere engel olmak yerine çatışmaların sürmesini menfaatleri için daha uygun bulmuşlar, onların yurt dışı siyasi ve dini örgütlenmelerine yardımcı olmuşlardı²¹.

3. Hazar Petrollerinin İktisadi ve Stratejik Önemi

Petrol devletlerarasında her zaman tartışılmaz bir şekilde etkisini gösteren bir madde olagelmıştır. Petrol uğrunda verilen mücadeleler, bu düşünceyi açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle 1900-1917 ve 1918-1920 dönemleri hâkim ülkeler sırf petrol için Birinci Dünya Savaşına girmeyi göze almışlardır. Neticede galip ülkeler tarafından petrol bölgeleri kendi nüfus alanlarına geçirilecek şekilde paylaşılmış ve özellikle Orta Doğu ve Azerbaycan petrolleri, Batılı devletlerin petrol mücadele alanı olmuştur²². Bildiğimiz üzere

²⁰ RFDTA, F. 544, SİY. 13, İŞ. 20, s. 30; Kayhan Yüksel, *Kızıl Kitap (İngilizlerin Mavi Kitap'ına Sovyetler'in Yanıtı-Güneybatı Kafkas'ta Taşnak Mezalimi, Ermeni Belgeleriyle Ermeni Soykırımı Yalanı-3*, İstanbul. 2006, s. 59.

²¹ Hasanbala Sadıkov, "Ermeniler'in 1905'de Azerbaycan'da Yaptıkları Katliamlar", (Yazan: New York Herald Gazetesi Muhabiri Sidney Whitman), *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, c. 1, Ankara. 2007, s. 414, 419.

²² 1770'da yapılan ilk petrol üretimi, talepler üzerine Bakü'de ileride üretimi daha da artırmıştır. Bu da petrol sanayinin gelişimine neden olan şartları ve sorunları beraberinde getirdi. 1859'da Rus kapitalistlerinden olan Kokorev ve Gubonin ilk rafineriyi Azerbaycan'da kurmuş oldular. Zaman geçtikçe Bakü'de petrol şirketlerinin sayısı artmaya başlarken, ülke yabancı sermaye nüfus etti. Dünyada ilk petrol kuyuları Bakü ve çevresinde kazılmıştır. XX. yüzyılın başlarında dünyada petrol çıkarılan bölgeler, ABD, Basra Körfezi, Musul, Kerkük ve Bakü'de bulunuyordu. 1900'lü yıllara geldiğinde, 'dünyanın harika yakıtı, ekonominin en güçlü kaynağı, hatta tıbbın en değerli ilacı' olan petrolün dünyadaki üretiminin yarsını, Bakü ve çevresi elinde bulunduruyordu. Petrol o kadar fazlaydı ki, kazılan her kuyudan 'kara altın' fişkiriyordu. Bakü'de 1875'de 5. 300.000 put (1 Put 16

ilk ciddi teşebbüs 1884'de Nobel Kardeşler²³ tarafından yapıldı²⁴.

Şubat ihtilali sonucu Çarlık rejimin devrilmesi Kafkas halklarına bağımsızlık yolunu açtı. Ancak bölgede mevcut siyasi güçler bu bağımsızlık konusunda hemfikir değillerdi. Şöyle ki, Çarlık döneminde Rusya'nın petrol ihtiyacı Bakü'den karşılanıyordu. Petrol, Volga (İdil) Nehri üzerinden Rusya'nın tüm şehirlerine taşınmaktaydı. İşte Bolşeviklerin ilk işi kısa sürede şehri işgal etmektir. Bu işgal sırasında yanında destekçi, olarak "Taşnaklar ve sadık S. Şaumyan" tiplmesini seçmişti²⁵. İkinci Dünya Savaşından sonra önemli olaylardan biri de petrol üretimi ağırlık merkezinin yer değiştirmesidir. Bu merkez Hazar kıyılarındaki Bakü'den 1.500 km kuzeyde, ikinci Bakü diye adlandırılan Volga Nehri ve Ural Dağları arasındaki bölgeye geçmiştir. Bölgede petrol, ta ilk dönemlerden beri Rusya'nın arzuları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu siyasi ve iktisadi gelişme iki açıdan ele alınabilir.

(1) Ülkenin emperyalist güce karşı siyasi bağımsızlığını kazanmasından sonra, bu bağımsızlığını iktisadi, siyasi, kültürel gelişme ve yapılanmalarla pekiştirmesidir. Yeniden emperyalist gücün kontrolüne girme ihtimalinin her geçen gün azalmasındır. (2) Ülke-

kg'dır), 1901 yılında ise 681 milyon put ham trol üretiliyordu. Bakü Petrollerinin Birinci Dünya Savaşından önce yıllık harcı 22 milyon ton civarındaydı (Manaf Süleymanov, *Okuduklarım, Eşittiklerim, Gördüklerim*, Bakı. 1989, s. 64, 65).

²³ Azerbaycan'a ilk gelen yabancı petrol sanayicilerindendir. Sanayinin başında Emmanuel Nobel vardı-aslen İsveçli olan bir sülaleden gelmekteydiler. İlk başta bu işe çok ilkel metotlarla başlayan Nobel Kardeşler, daha sonra Bakü'yü adeta bilimsel bir laboratuara çevirdiler. Ayrıca Alfred, Ludwig ve Robert adında üç oğlu vardı. Öte yandan Rusların emriyle tüm savaşlarda Rus Ordusuna adeta sponsorluk yaparak silahlı teçhiz etti (Nesrin Sarıahmetoğlu, "Kafkasya Ötesindeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları Serisi*, İstanbul. 2006, s. 30; Gilman İlkin, *Şehsiyet*, Bakı 1995, s. 74).

²⁴ Musa Kasımov, *Birinci Dünya Mubarebesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti*, c. 2, Bakı. 2000, s. 57.

²⁵ Alaeddin Yalçınkaya, *Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi*, İstanbul. 1998, s. 256; Beşir Mustafayev, *Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920)*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir. 2009, s. 278-280.

nin siyasi durumuyla ilgilidir. Azerbaycan siyasi durumun karmaşık olan ülkelerin başında gelmektedir. Bu da Kafkasların yeniden yapılandırılması ihtimalini azaltmıştır. Bakü-Ceyhan petrol boru hattının gerçekleşmesi bu yapılandırmaya ön ayak olmuştur²⁶.

Rusya her zaman Hazar Denizinin Batı ve Doğusundaki Cumhuriyetlerin kontrolünü eline almayı amaçlamıştır. Bu kapsamda Ermenileri kullanarak Azerbaycan'ı işgal etmiştir²⁷. Azerbaycan toprakların işgali, Rusya, ABD ve Batılı devletlerin sırf çıkarları doğrultusunda meydana gelmiştir. 'Karabağ' meselesinde petrol sebebiyle birçok ülke yön ve fikir değiştirerek Azerbaycan'ın yanında saf tuttular. İşgal, Ermenilerin dış politikasının manevra alanını ciddi bir ölçüde daraltmıştır. Bu işgalin açıkça bir hukuk ihlali olduğu bilinmektedir. Bunun Ermenistan'a bir yük getirdiği aşikârdır. Azerbaycan şu ana kadar bunu dünya kamuoyuna yeterli düzeyde anlatamamıştır. Onun için Ermenistan bu konuda çok rahat davranmaktadır.

4. Cumhuriyet Sonrası Rusya'nın Petrole Dayalı Karabağ Politikası

Nisan-Aralık 1920'de Lenin ve Stalin'den Kafkasya'yı Bolşevikleştirme emrini alan Kızıl Ordu, Azerbaycan, Gürcistan ve Er-

²⁶ Mehmet Kocaoğlu, *Petro Strateji*, İstanbul. 1998, s. 22, 26-117, 142.

²⁷ Rus Çarı Birinci Alexandre'nin: "Coğrafya benim boğazlara sahip olmanı emrediyor. Eğer boğazlar başkasının elinde ise kendi evimin sahibi sayılmam imkânsızdır." sözleriyle eskiden olduğu gibi günümüzde de Rusya tarafından uygulanan amellerini sürdürmekte olduğunu görmekteyiz. SSCB'nin dağılmasına rağmen Rusya yine de dış politikasında Avrasya eksenine öncelik vererek, Kafkasya ve İç Asya'ya doğru yayılma politikasını açıkça uygulamaya başladı. Bölgede Ermeni-Azeri ve Rus-Çeçen savaşlarının nedeni olarak Rusya'nın Avrasya eksenini dış politikasını göstermek hiç yanlış değil. Globalleşen dünyada Azerbaycan petrolü hiç kuşkusuz bugün olduğu gibi bugün de daha çok Rusya'nın iştahını kabartmaktadır. LUKOIL isimli Rus Petrol Şirketinin Azerbaycan Devlet Neft (petrol) Şirketinin (SOCAR) payından bile % 10 olarak uluslararası konsorsiyuma katıldığını görmekteyiz. Olayın püf noktası Rusya gibi petrolü olan bir ülkenin Azerbaycan petrolüne hiç de ihtiyacı yokken neden petrole ortak oldu? Esasa amaç petrolü sağlamaktan ziyade onun kontrolündeki satranç oyunu, bölgede önemli güç olan İran ile işbirliği içinde sürdürebilmektedir. Pazarın statüsünü belirleme konusundaki anlaşmanın nedeni Hazar Petrolüne egemen olma stratejisi yatmaktadır (Kocaoğlu, a. g. e., s. 22)

menistan gibi bağımsız Cumhuriyetleri tarihe gömdü. 28 Nisan 1920'de Bolşevikler Bakü'ye girdiler. Ertesi gün Ermeni hükümetine şu ultimatoma yollandı: "Sovyet Azerbaycan'ındaki işçi-köylü hükümetinin devrim komitesi adına şu taleplerde bulunmuştur: (1) Ordunuz Karabağ ve Zengezur'u terk edecek. (2) Kendi gerçek sınırlarınız içine çekileceksiniz. (3) Nihayet halklar arası boğazlaşma durdurulacak."

Yukarıdaki nedenlerden dolayı Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti Devrim Komitesi Ermenistan ile savaşmayı göze almıştır. Böylece Ermenistan, ileride dünya kamuoyunu saldırıyı bizzat Türk tarafının başlattığına, kendisinin ise sadece saldırıya karşılık verdiğiğine ikna etme imkânı bulacak olan Türkiye ile karşı-karşıya gelecektir. Nahçıvan-Ermenistan sınırında yaşanan olaylar sırasında, abluka altında olan yakıtsız ve hammaddesiz kalan Ermenistan, Nahçıvan-Türkiye sınırlarını ele geçirmekle suçlanmış, yabancı güçler bu hikâyeyi içtenlikle desteklemiştir. Bu olaylar, Güney Kafkas'taki gelişmelerin bu yönde cereyan edeceğini açıkça ortaya koymaktadır²⁸.

1 Aralık 1920'de, Rusya Komünist Partisi'nin Kafkas sorumlusu Orconikidze'nin Başkanlığında Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Komünist Partisi temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda, Azerbaycan lideri N. Nerimanov, Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerini Ermenistan'a bırakarak, Müslümanlarla Ermeniler arasındaki tarihsel kavgaya son verdiğini ilan etti. Karar Orconikidze tarafından Lenin ve Stalin'e ulaştırıldı ve 4 Aralık 1920'de Pravda Gazetesinde Milliyetler Komiseri Stalin'in bu kararı 'tarihte eşi benzeri görülmemiş bir olay olarak kutsadığını' anlatan haber çıktı. Ancak bunun Ermeni Bolşeviklerini ve genel kamuoyunu etkilemek için yapılan bir manevra olduğu kısa sürede anlaşılacaktı. Moskova (1921) ve Kars (1921) Antlaşmalarının ödülü olarak Ermenistan-Türkiye sınırında bulunan Nahçıvan, Azerbaycan'a bağlı otonom bölge olarak tanımlandı. O tarihlerde Nahçıvan nüfusu-

²⁸ Aşot Ayrapetyan, *Pro Armenia Dergisi*, sayı: 61, çev: Emre Özkan, İstanbul. 1992, s. 31, 48.

nun yüzde 85'ini Azeriler, yüzde 15'ini Ermeniler oluşturduğu için Ermeniler karara itiraz etmediler. Bir ay sonra, Bolşevikler Zengezur'da Taşnaklar tarafından yönetilen ırkçı bir Ermeni direnişi ile karşılaşp, Zengezur'u Ermenistan ile Azerbaycan arasında paylaştı- rınca da ses çıkarmadılar²⁹.

Ancak 5 Temmuz 1921'de, Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bürosundan Stalin, Kirov, Orconikidze, Nerimanov'un katıldığı toplantıda yine fikir değiştirildi ve Dağlık Karabağ bu sefer Azer- baycan'a bağlı özerk bir bölge olarak tanımlandı. Dahası bölgenin sınırları çizilirken, Karabağ'ın Ermenistan'la ilişkisini kesmek için Lâçin Bölgesi Azerbaycan'a bırakılmıştı³⁰. Ermenilere göre; Kara- bağ problemi diye bir şey kalmamıştır. Günümüzde Rus Ordusu Ermenistan ve Karabağ'da konuşlanmış durumda. Böylece, Kara- bağ sorunu bir daha hiç çıkmamak üzere ve çözüm umudu vaat etmeksizin Kafkasya gündemine girmiş oldu³¹.

Değerlendirme ve Sonuç

Ermenilerin içinden çıkan ırkçı komitecilerin, Rusya, ABD ve Batı devletlerinin sırf kendi menfaatleri için ileri sürdükleri yalan vaatlerine kapılarak, Ermenileri büyük bir sefalete sürükleyen ve hem de bir milyon Müslüman'ın bu yüzden ölümüne sebebiyet veren bu olaylar bugün kapanması güç bir yara almıştır. Bir diğer

²⁹ Aygün Attar Haşımzade, "Zengezur İli Nasıl Ermenilerin Oldu?", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, ATASE yayınları, yıl. 1, sayı. 2, Ağustos, Anka- ra. 2003, s. 7-9; *Bakinskiy Raboçii Qzeti*, Bakı. Dekabr 1920.

³⁰ Süleyman Seydi, "Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Ana- vatana Dönüş Projesi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM yayınları, c. 2, Ankara. 2007, s. 1171, 1172.

³¹ Karabağ savaşının başlangıcı tarihini 13 Şubat 1988 olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu tarihte, Karabağ'ın merkezi Stepanakert'te (Han- kendi) on binlerce kişinin katılımıyla yapılan birinci gösteri düzenlenmiş ve ilk kez burada Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan sınırları içine katılması gündeme getirilmiştir. 20 Şubat 1988'de Azerbaycan'ın katılımı olmadan yapılan toplantıda, Dağlık Kara- bağ Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrıl- dığı ve Ermenistan'la birleştiğini kabul etti (İsmihan Yusubov, "Ermeni Yayılmacılığına Karşı Mütekabiliyet", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, c. 2, Ankara. 2007, s. 1135).

yabancı gözüyle de meseleyi körükleyenlerin başında yine Rusya'nın ağırlığını görmekteyiz. Şöyle ki: Hem Azerbaycan'ı hem de Türkiye'yi derinden etkileyen bu sorunu daha da karmaşıklaştıran, yine Rusya'nın Kafkaslara ve Anadolu'ya ilişkin emellerinden ve Ermenileri koruma adına Türk Milletinin işlerine karışmasından kaynaklanmaktadır³².

Dış güçlerin yüzyıllardan beri Ortadoğu'ya açılma politikasında özellikle asker ve donanma kullanmayıp, yerine daha çok misyonerleri kullandığı izlenmektedir. Ancak misyoner faaliyetleri zamanla bir din mücadelesine başta Ermeniler olmak üzere, azınlıkların milliyetçiliklerinin kıskırtıldığı odaklar halini almıştır. Bunun neticesinde birlikte yüzyıllardır komşu olarak yaşayan insanlar birbirini kırmaya başlamış ve bölgede sosyal fay hattı oluşmuştur.

Kafkaslarda Türkiye- Gürcistan- Azerbaycan, Rusya- Ermenistan, ABD- AB'nin ortak çıkarlarını dikkate alırsak bu bölgede istikrarın tesisinin ne kadar zor olduğunu bir kere görebiliriz. Geçtiğimiz yüzyılda dünya haritasının idari ve siyasi yönden değiştiği göz önünde bulundurulduğunda Kafkasya ile mukayese edilebilecek ikinci bir bölge yoktur³³. Kafkaslar'da hem yerel coğrafyasından hem de jeopolitik bakımdan merkezi önem taşıyan vaka Azerbaycan'ın öz yurdu olan Karabağ Bölgesidir. Karabağ ekseninde Kafkaslar'da (1) AGİT (Fransa-ABD-Rusya) Minsk grubunun çabaları sonuç vermemektedir. (2) Ermeniler halen de Rusya tarafından silah ve askeri üs şeklinde apaçık desteklenmektedir. (3) İran ile Ermenistan yakın işbirliği içindedir. (4) Azerbaycan'a sadece Türkiye'den siyasi destek vardır. (5) Ermenistan, Nahçıvan Bölgesini abluka altında tutmaktadır. (6) ABD ve AB ülkeleri petrol için bölgede çıkar peşindedir. (7) Hem Gürcistan hem de Azerbaycan, Rusya ilişkilerinde kendilerini güvensiz hissetmektedirler³⁴.

³² Gaston Gaillard, *Türk-Ermeni Sorunu*, İzmir. 2003, s. 1, 2.

³³ Hacali Necefoglu, "Kafkasya'da İstikrarın Tesisi Sorunu", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Tarihten Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler, Elazığ. 2004, s. 523, 524.

³⁴ Beşir Mustafayev, "Ermenilerin İran ve Kafkasya Coğrafyasında Dış

Karabağ, Ermeniler açısından “Büyük Ermenistan” hayalinin gerçekleştirilmesi için sembol özelliği taşımaktadır. Karabağ’daki Ermeni nüfusunun bilinçli Rus politikalarıyla artırılarak, bu bölge Ermenilerin ‘self determinasyon’ hakkını uluslararası platformlarda kabul ettirmek suretiyle bölgenin bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınması, akabinde referandumla Ermenistan’a birleştirilmesini sağlamak nihai hedefleridir. Oysa hem Ermenistan hem de Rusya politikaları, ‘işgalci’ ve soykırımcı’ olarak bütün dünya tarafından belgelenmiş ve kabul edilmiş durumdadır. Ancak Ermeniler, Karabağ ve Azerbaycan’ın diğer % 20’lik topraklarının işgaliyle ilgili olarak kabul gören tüm uluslararası kuruluşlar tarafından defalarca uyarılmasına rağmen bu uyarıları dikkate almamaktadır. 1988’den beri Karabağ savaşı ve ardından 1994 ateşkesinden sonra bölgedeki gelişmeler istenilen seviyeye ulaşmadı. AGİT, Karabağ probleminin çözmeye yönelik Minsk Grubu kararları denilen anlaşmazlığın aşamalı çözüm teklifi gerek Azerbaycan gerekse de Ermenistan tarafından prensip itibarıyla kabul edilmiştir. ABD başta olma üzere Batılı ülkelerin Güney Kafkasya ve Karabağ sorununa gösterdikleri hassasiyet aslında Hazar petrollerinin nakledilmesine bağlı olan stratejik ilgilerden kaynaklanmaktadır³⁵. Oysa uluslararası arenada gücü ve önemi daha çok petrol ve doğal gaz gibi zenginlikleri sayesinde günden güne artan Azerbaycan, Karabağ konusunda çözüm bulma potansiyeline sahiptir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

ARDA (Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi), F. 894, Siy. 10, İş. 69.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR, SYS, 2877/56

BOA, HR, SYS, 2874/3.

Güçlerle İlişkileri (1915–1920)”, *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2011–Ocak 2012, yıl 13, sayı 51, İstanbul. 2011, s. 77-92.

³⁵ Nesrin Sarıahmetoğlu, “Kafkasya Ötesindeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri”, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları Serisi*, İstanbul. 1998, s. 23; Mustafayev, a. g. m., s. 78-92.

RFDTA (Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivi), F. 544, Siy. 13, İş. 20.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 91, Ankara. 2007.

Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri, Belgeler, T. C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara. 1970.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922), C. IV, Ankara. 2006.

Telif ve Tetkik Eserler

Aliyev, Haydar, *Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü*, Sabah Yayınları, İstanbul. 1998.

Attar, Aygün Haşımzade, "Zengezur İli Nasıl Ermenilerin Oldu?", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, ATASE Yayınları, Yıl. 1, Sayı. 2, Ağustos, Ankara. 2003.

Ayrapetyan, Aşot, *Pro Armenia Dergisi*, Sayı: 61, Çev: Emre Özkan, İstanbul. 1992.

Bozdağ, İsmet, *Tarihin Vicdanını Sızlatan Soykırım Efsanesi* (Çankaya Özel Arşiv Belgelerinde Atatürk Soykırım İddialarını Reddediyor), İstanbul. 2006.

Gaillard, Gaston, *Türk-Ermeni Sorunu (Les Turcs-I' Evrope)*, İzmir. 2003.

Granville, Edgar, *Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları* (Ermeni Meselesine Işık Tutan Bir İnceleme), Ankara. 1967.

Görüryılmaz, Mustafa, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler 1918*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul. 2007.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK Yayınları, Ankara. 2001.

İlkin, Gılman, *Şexsiyet*, Bakı. 1995.

İsmayılov, Mahmud, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı. 1993.

Kamalov, İlyas, "Ermeni Olayları Hakkında Rus Yarbay Lyahov'un

- Raporu”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Ankara. 2007.
- Kartal, Kinyas, *Erivan’dan Van’a Hatıralarım*, Ankara. 1987.
- Kasımov, Musa, *Birinci Dünya Mubarebesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti (1914-1918)*, C. 1, Bakı. 2000.
- Kasımov, Musa, *Birinci Dünya Mubarebesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti*, C. 2, Bakı. 2000.
- Kravjin, Gurko. V., “Büyük Sovyet Ansiklopedisinde Ermeni Sorunu”, *Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu, Tabliller-Belgeler-Kararlar*, İstanbul. 2007.
- Kocaoğlu, A. Mehmet, *Petro Strateji*, İstanbul. 1998.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, Ankara. 1970.
- Memmedzade, Mirza Bala, *Ermeniler ve İran*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı. 1993.
- Mustafayev, Beşir, *Ermenilerin Kuzey Azerbaycan’daki Faaliyetleri (1905-1920)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir. 2009.
- Mustafayev, Beşir, “Ermenilerin İran ve Kafkasya Coğrafyasında Dış Güçlerle İlişkileri (1915-1920)”, *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2011-Ocak 2012, Yıl 13, Sayı 51, İstanbul. 2011.
- Mustafayev, Beşir, “Anton Salamanov’un Özel Arşivine Göre Ermenilerin Kuzey Azerbaycan’da Yaptıkları Katliamlar (1918-1919)”, S. Ü., *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 30- Güz, Konya. 2011.
- Necefoğlu, Hacali, “Kafkasya’da İstikrarın Tesisi Sorunu”, IV. *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, Tarihten Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler, Elazığ. 2004.
- Sadıkov, Hasanbala, “Ermeniler’in 1905’de Azerbaycan’da Yaptıkları Katliamlar”, (Yazan: New York Herald Gazetesi Muhabiri Sidney Whitman), *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Ankara. 2007.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, TTK

- Yayınları, Ankara. 2006.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin, “Kafkasya Ötesindeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri”, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları Serisi*, İstanbul. 1998.
- Sertçelik, Seyit, *Rus Arşiv Belgeleri Işığında Ermeni Soykırımı İddialarına Dair*, Ankara. Trsz.
- Seydi, Süleyman, “Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM Yayınları, C. 2, Ankara. 2007.
- Sonyel, Salahi R., *Türk-Ermeni Çıkmazı*, Kıbrıs Türk Cemiyeti Yayınları, No: 10, Londra. 2007.
- Süleymanov, Manaf, *Okuduklarım, Eşittiklerim, Gördüklerim*, Bakı. 1989.
- Süreyya, Münir Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, No: 53, Ankara. 2001.
- Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*, İstanbul. 1988.
- Şimşir, Bilal, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, İstanbul. 2006.
- Yalçınkaya, Alaeddin, *Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi*, İstanbul. 1998.
- Yusubov, İsmihan, “Ermeni Yayılımcılığına Karşı Mütakabiliyet”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Ankara. 2007.
- Yüksel, Kayhan, *Kızıl Kitap (İngilizlerin Mavi Kitap’ına Sovyetler’in Yanıtı-Güneybatı Kafkas’ta Taşnak Mezalimi*, Ermeni Belgeleriy-le Ermeni Soykırımı Yalanı-3, (Çeviri), İstanbul. 2006.

Gazeteler

- Bakinskiy Raboçii Qazeti*, (Dekabr 1920), Bakı.
- Kaspi Qazeti*, (5 Noyabr 1914), Bakı.
- Hayat Qazeti*, (1918), Bakı.